

שילוב אוריינות מדיה אזרחית במערכת החינוך

נייר עמדה

קהילת אוריינות תקשורת, מדיה ומידע, האגודה הישראלית לתקשורת

פורום אוריינות מדיה דיגיטלית, מכון מופ"ת

רקע – אוריינות מדיה (Media Literacy) וכשירות אזרחית (Civic Readiness)

מערכת החינוך הישראלית שואפת, ברוח חוק החינוך הממלכתי, לפתח בקרב תלמידיה סקרנות אינטלקטואלית ולהקנות לבוגריה מיומנויות לחיים אזרחיים בחברה פלורליסטית ודמוקרטית. אחת השאיפות המרכזיות המוצהרות של מערכת החינוך בישראל היא חיזוק כוח השיפוט והביקורת של התלמידים¹. מטרה זו נועדה לטפח בהם מחשבה עצמאית ויזומה, להובילם למודעות וערנות לתמורות וחידושים ולמתן כלים להתפתחות של התלמידים לקראת הפיכתם לאזרחים ערניים ומעורבים בחברה.

מטרת החינוך לאוריינות מדיה היא לעורר מודעות להשפעות של המדיה וליצור עמדה אקטיבית כלפי צריכה ויצירה של מדיה². הארגון האמריקאי לחינוך לאוריינות המדיה (NAMLE) הגדיר חינוך לאוריינות מדיה כ"פרקטיקות המאפשרות לאנשים נגישות, הערכה, ביקורתית ויצירה של תקשורת, בכל אמצעי"³. עקרונות הליבה שנקבעו על-ידי הארגון מדגישים, כי "חינוך לאוריינות מדיה הוא התהליך המתמשך של פיתוח הרגלי חקר ומיומנויות הבעה, הדרושים לאנשים כדי להיות חושבים ביקורתיים, מתקשרים, מעמיקים ומשפיעים ושותפים מודעים ואחראים בחברה. פיתוח הרגלים ומיומנויות אלה הוא חיוני לחיים האזרחיים של הפרט"⁴.

¹ חוק חינוך ממלכתי תשי"ג-1953, סעי' 72

² לסקירה נרחבת של הגדרות ומיומנויות אוריינות מדיה ראו: אלט, ד' (2015) אוריינות מדיה והוראת תקשורת: הקניית מיומנויות אוריינות מדיה באמצעות הוראת תקשורת דפים, 60 עמ' 117-137 http://library.macam.ac.il/study/pdf_files/d11799.pdf

³ *"Media Literacy Defined"*. National Association for Media Literacy Education. 2010-04-06. Retrieved 2019-02-12.

⁴ NAMLE, [Core Principles of Media Literacy Education](#) retrieved 3/11/2023

החינוך לאוריינות מדיה כולל טיפוח של חמש מיומנויות שעניינן מסרים תקשורתיים: נגישות, ניתוח, הערכה, יצירה ופעולה⁵. לכל אחת ממיומנויות אלה זיקה ישירה לכשירות אזרחית:

1. **נגישות (Access)**. היכולת לבחור באמצעי או ערוץ תקשורת המתאים למימוש הצורך של הפרט ולהשתמש בו בהתאם למטרותיו. הבטחת נגישות כוללת הקניית כלים של אוריינות טכנולוגית, הנדרשים לשימוש באמצעי התקשורת השונים.
2. **ניתוח (Analyze)**. הבנת משמעויות והקשרים של מידע מאמצעי התקשורת, מיזוג מידע ממקורות שונים (סינתזה), גיבוש עמדה בסוגיות אזרחיות על בסיס מידע מאמצעי תקשורת שונים. זיהוי כוונות, אינטרסים ונקודות מבט של תכני מדיה. לדוגמה, ניתוח ביקורתי של נאומים, ראיונות ופרסומים ברשתות חברתיות.
3. **הערכה (Evaluate)**. הערכת איכות של תוכן תקשורתי. הערכת אמינות של מידע ושל מקורות מידע. לדוגמה, זיהוי חדשות כזב, הבחנה בין מקורות רשמיים למקורות לא רשמיים.
4. **יצירה (Create)**. הפקה עצמאית של תכנים תקשורתיים, שימוש יעיל בערוצי תקשורת שונים לקידום מטרות אזרחיות.
5. **פעולה (Act)**. שימוש מושכל במדיה במסגרת פעולות של השתתפות אזרחית, כגון: בחירות, אקטיביזם חברתי.

כשירויות אזרחיות הדורשות מיומנויות של אוריינות מדיה

בשעת חרום מתחדד הצורך במיומנויות אוריינות מדיה אזרחית למילוי צרכים שונים של הפרט:

- **התמודדות עם תופעות פוסט-אמת** – המונח פוסט-אמת מתאר הפחתה או שלילה של חשיבותן של עובדות בחיים הציבוריים. שלוש תופעות פוסט-אמת מרכזיות הן: הפצת חדשות-כזב, הפצת שמועות ותיאוריות קונספירציה. אף ששורשיהן ההיסטוריים של שלוש תופעות אלה הם רבי שנים, הן רווחות במיוחד במרחב המקוון. בחברת המידע משתמשים אינם רק צרכנים של תכני פוסט-אמת, אלא גם מפיצים ואף יצרנים שלהן, לעתים קרובות שלא ברצונם או במודעות מלאה. זמני חירום ואי-יציבות מתאפיינים ב**אינפודמיה** - מגפה של מידע, ברובו לא-מדויק, כוזב או מטעה המתפשט במרחב הדיגיטלי. כדי להתמודד עם ההתפשטות הנרחבת של תופעת הפוסט-אמת במרחב המקוון יש להתייחס אל המשתמשים כצרכני מדיה, משתפי מדיה ויוצרי מדיה ותגובות. הציבור צריך לפתח מיומנויות שיאפשרו לו לאתר, להעריך ולסנן את המידע האמין והרלוונטי⁶. (דברן וברעם צברי, 2023, עמ' 39).

⁵ Hobbs R. (2011) **Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom**. Thousand oaks (CA): Corwin

⁶ דברן, ש. ברעם צברי, א (2023) תופעות "הפוסט-אמת": הגדרות, השלכות ופתרונות חינוכיים. מוסד שמואל נאמן

- השתתפות אזרחית** – אחד התנאים לחברה דמוקרטית מתפקדת הוא השתתפות פעילה של האזרחים בחיים הדמוקרטיים. השתתפות זו כוללת לא רק מימוש זכות הצבעה, אלא גם השתתפות פעילה בדיון הציבורי, התארגנות משותפת להשגת מטרות וקיום דיאלוג מתמיד בין האזרחים וביניהם לנבחרי הציבור. אמצעי התקשורת, ובמיוחד המדיה החדשים, מהווים את המרחב הציבורי, שבו מתנהל השיח הפוליטי. הם משמשים להפצה ולשמיעה של מגוון עמדות בנושאים אקטואליים שעל הפרק וכן ככלי לביטוי ולגיוס חברתי. צעירים, ובני נוער במיוחד, מסתמכים על הרשתות החברתיות כמקור המידע העיקרי בסוגיות אזרחיות וחברתיות. עם זאת, מחקרים מעלים כי לרשתות החברתיות כשלעצמן תרומה מעטה ללמידה על המערכת הפוליטית ולהבנתה על ידי המשתמשים⁷. בנוסף, השיח ברשתות החברתיות אליו נחשפים בני הנוער מתאפיין לא אחת ברמת טיעונים נמוכה, התלהמות ואלימות ומעודד דווקא התנהגויות לא-דמוקרטיות כמו הסתה נגד מיעוטים וקבוצות אחרות, ביוש (shaming) ושיח שנאה (hate-speech). לפיכך, חינוך לאזרחיות מדיה אזרחית חיוני לצורך תיווך ומתן כלים לשימוש מיטבי ברשתות החברתיות ובמדיה החדשים כאמצעי להשתתפות אזרחית חיובית ולקידום מטרות פוליטיות.
- הגנה ומיצוי זכויות** – כדי לממש זכויות אישיות וחברתיות הנתונות לאזרח במדינה דמוקרטית יש צורך בקבלת מידע רלוונטי, בפניה לגופים שלטוניים וארגונים שונים וביכולת ליצור התארגנויות עם אנשים נוספים על בסיס אינטרסים משותפים. מרבית הפעולות האלה מבוצעות במרחב התקשורתי והמקוון.

חינוך לאזרחיות מדיה אזרחית (Civic Media Literacy)

משחר קיומה של התנועה העולמית לאזרחיות מדיה נדונה השאלה האם אזרחיות מדיה מספקת כלים ניטרליים לניתוח ויצירה של תקשורת או שעליה להטמיע תפיסות ועמדות ערכיות מסוימות בקרב התלמידים⁸, כמו: שוויון אזרחי, תמיכה בשידור ציבורי, טיפוח עמדה ליברלית, אתית ואחראית כלפי חופש הביטוי וגבולותיו, צמצום שיח מסית ואלים ברשתות החברתיות, חינוך לקיימות ולתרבות צריכה מרוסנת, הגנה על הפרטיות וכד'. במהלך השנים בהן מונהגות תוכניות אזרחיות מדיה במערכות חינוך שונות בעולם ובישראל, התגבשה ההכרה כי אזרחיות מדיה קשורה בקשר הדוק לחינוך אזרחי ולחינוך לדמוקרטיה. סביבת תקשורת תורמת, מועילה ויעילה במדינה דמוקרטית אינה יכולה להתקיים ללא ערכי ליבה מוסכמים כמו מחויבות לערכים הומניסטיים, דמוקרטיים וסביבתיים, המעמידים במרכז את כבוד האדם, חירויות הפרט, שוויון זכויות ורווחת האדם.

⁷ Eran Amsalem, Alon Zoizner, Do people learn about politics on social media? A meta-analysis of 76 studies, *Journal of Communication*, Volume 73, Issue 1, February 2023, Pages 3–13,

⁸ Hobbs, R. (1998). The seven great debates in the media literacy movement. *Journal of Communication*, 48(1), 16–32.

לחינוך לאוריינות מדיה אזרחית יש ערך יישומי כתהליך של למידה משמעותית המלווה את החיים. הבנת הדרכים בהן התקשורת מייצגת מציאות, הבנת הטכניקות בהן היא משתמשת,

האידיאולוגיות הגלומות בתוך הייצוג וההטיות המשפיעות על ייצוגים של קבוצות שונות חייבות להימנות עם זכויותיהם של כל אזרחי העתיד בחברה דמוקרטית⁹.

אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד (נובמבר 1989)¹⁰ שעליה חתומה ישראל, מכירה בחשיבותם של אמצעי התקשורת בחיי הילד ובכללם הזכות לחופש ביטוי. באותה שנה, בוועידת איסטנבול (אוקטובר 1989), קיבלה מועצת החינוך של האיחוד האירופי החלטה לשלב את החינוך לאוריינות מדיה במערכות החינוך של מדינות האיחוד.

הצהרת פז שאומצה ע"י ארגון החינוך של האו"ם (UNESCO) בשנת 2011 הרחיבה את מושג החינוך למדיה לאוריינות מדיה ומידע (MIL). ההצהרה קראה למדינות "לשלב אוריינות מדיה ומידע בתוכניות הלימודים במערכות החינוך הפורמליות והלא-פורמליות, למטרות אלה:

- 1) להבטיח את זכותו של כל אזרח לחינוך אזרחי חדש כזה;
- 2) לנצל את השפעתם הרבה של מתנכים כדי לאמן לומדים לחשיבה ביקורתית ולניתוח;
- 3) לצייד מורים ולומדים כאחד במיומנויות MIL לבניית חברות אורייניות מדיה ומידע שיניחו בסיס לחברות ידע"¹¹.

בהצהרת סיאול, שפורסמה בחודש אוקטובר 2020, קרא אונסק"ו לקדם "אוריינות מדיה ומידע עבור כולם ועל-ידי כולם" ביתר שאת, לנוכח אתגרי משבר הקורונה¹². אירועי חירום, על השלכותיהם החברתיות, מחדדים את חשיבות החינוך לאוריינות מדיה אזרחית. זאת, גם בשל התלות באמצעים טכנולוגיים לקיום שגרת חיים ואינטראקציות חברתיות וחינוכיות והן בשל הסכנות הנובעות מהפצת דיסאינפורמציה ומידע לא בדוק (Infodemics).

בשנים האחרונות התרחשו בארץ ובעולם אירועים ותהליכים, הקשורים באופן הדוק למקומה של התקשורת בחיינו: מגפת הקורונה שפרצה בסוף שנת 2019, על הריחוק החברתי שגרמה, החמירה את הסכנות הנובעות מהפצת דיסאינפורמציה ומידע לא בדוק והגבירה את התלות באמצעים טכנולוגיים לקיום שגרת חיים ואינטראקציות חברתיות וחינוכיות. בנוסף, היא חידדה את הקושי להבחין בין אמת לשקר ובין עיקר לטפל ולהבטיח את זכותנו לקבל מידע אמין. הרשתות החברתיות

⁹ מסטרמן, ל' (1997). מהפכת החינוך לתקשורת. בתוך: א. פלדי (עורך). החינוך במבחן הזמן. תל אביב: רמות, 183-190.

¹⁰ <https://cms.education.gov.il/educationcms/units/zchuyot/chukimveamanot/amanot/amnaoom.htm>

¹¹ *FEZ Declaration on Media and Information Literacy*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 17/6/2011. Retrieved: 22/7/2020

¹² *Seoul Declaration on Media and Information Literacy for Everyone and by Everyone: A Defence against Disinfodemics*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 31.10.2020

הפכו לגורם מרכזי בהבניית המציאות וברחבי העולם מתקיים דיון ער בשאלת הרגולציה עליהן ועל אחריותן למידע המופץ באמצעותן. טכניקות ההפצה של חדשות-כזב, של תוכן שיווקי ושל פרסום סמוי הולכות ונעשות מתוחכמות יותר ומחייבות ידע ומיומנויות של הערכת מידע ושל חשיבה ביקורתית.

בזירה המקומית חוותה המערכת הפוליטית תקופה של אי-יציבות, בחירות חוזרות ונשנות ופרשות פוליטיות הקשורות ישירות ליחסי התקשורת והשלטון. כל אלו מלמדים על נחיצותו של חינוך לאוריינות מדיה אזרחית במערכת החינוך.

בשנים האחרונות התחזק הממד הביקורתי בחינוך החותר לשינוי חברתי ולהעצמת קבוצות מוחלשות בנושאים הומניסטיים, חברתיים וסביבתיים ופותחו בישראל פרקטיקות חינוכיות המטפחות אזרחות פעילה.¹³ חינוך לאוריינות מדיה אזרחית הוא נדבך חשוב של הוראת כל נושא לימוד וכל פעולה חינוכית ערכית של מערכת החינוך.

לסיכום, סביבת התקשורת בה אנו חיים נעשית מורכבת יותר ויותר. כדי להכשיר את התלמידים כאזרחים מיוודעים וביקורתיים, העושים שימוש מושכל ויצירתי בעולם התקשורת והמידע העומד לרשותם, יש צורך בשילוב אוריינות מדיה אזרחית כתחום אינטגרטיבי המתחבר לנושאי הלימוד השונים, למיומנויות ולערכים בהתאם לחזון דמות הבוגר של מערכת החינוך.

Ketko, A. K., & Bocoş, M. (2020). Practical Five-Level Model for Activist Pedagogy and Promoting Active Citizenship: Film Study in Israel as a Test Case. *Educatia* 21(19), 8-74.